

Grażyna Wrona

Biblioteki i księgozbiory krakowskich towarzystw naukowych do roku 1917

Towarzystwa naukowe, jako jedna z form instytucjonalizacji nauki, kształtowały swe programy w zależności od istniejących warunków politycznych, gospodarczych, społecznych, osobistych zainteresowań twórców i organizatorów nauki oraz z chęci wzajemnego komunikowania się. Polski model towarzystwa naukowego odbiegał od europejskiego, a było to głównie wynikiem sytuacji politycznej, w jakiej znalazła się Polska po III rozbiorze, bowiem dopiero wówczas możemy mówić o zasadniczym rozwoju tego typu instytucji naukowych. Lata 1795 – 1918 to okres, w którym – mimo upadku państwowości, polityki wynaradawiającej państw zaborczych, słabej organizacji szkolnictwa i życia naukowego – towarzystwa te powstawały i stanowiły główne ogniska nauki polskiej¹.

W omawianym procesie istotna rola przypadła Krakowowi. Początki towarzystw naukowych w tym mieście należy odnieść do roku 1488, kiedy to poeta niemiecki Konrad Celtes przybył za panowania Kazimierza Jagiellończyka do Krakowa i zawiązał towarzystwo pod nazwą „Sodalitas Litteraria Vistulana”. Jego celem było „nauczanie języków starożytnych, rozbudzenie literatury klasycznej, filozofii Platońskiej, sztuk pięknych i umiejętności”². Członkami zaś byli: Filip Kallimach, Andrzej Pegaz, Salemnus Delius, Statilius Simonides, Fasilius (Glossinger), Terrinus, Ursinus, Eckius, Rudolf Agricola (młodszy) i inni. Po wyjeździe Celtesa w 1490 roku upadło ono i Kraków czekał aż do roku 1815, kiedy to powstało Towarzystwo Naukowe Krakowskie, przekształcone w 1872 r. w Akademię Umiejętności.

W latach 1815 – 1917 powstało i działało w Krakowie 25 towarzystw naukowych. Ich rozwój i okres funkcjonowania obrazuje poniższa tabela:

Krakowskie towarzystwa naukowe w latach 1815 – 1917

Lata	1815	1850 – 1860		1861 – 1870		1871 – 1880		1881 – 1890		1891 – 1900		1901 – 1917	
Liczba	1	P*	D**	P	D	P	D	P	D	P	D	P	D
		1	2	2	4	2	6	4	10	4	14	10	24***

* Powstało

** Działało

*** Towarzystwo Chirurgów Polskich miało siedzibę w Krakowie do roku 1914

Jak już wspomniano, w 1815 roku powstało jedyne działające w Krakowie towarzystwo ogólnonaukowe, tzn. Towarzystwo Naukowe Krakowskie. Dopiero w 1845 r. założono Towarzystwo Gospodarczo-Rolnicze Krakowskie, które w 1851 r. zmieniło nazwę na Cesarsko-Królewskie Towarzystwo Rolnicze. W latach 1861 – 1870 powstały dwa następne: w roku 1866 Towarzystwo Lekarskie Krakowskie, a w 1869 – Towarzystwo Prawnicze. W kolejnym dziesięcioleciu przybyły dwa dalsze towarzystwa naukowe: w 1873 r. Towarzystwo Tatrzańskie i w 1877 r. Krakowskie Towarzystwo Techniczne. Rozwój ilościowy towarzystw po roku 1866 nastąpił w wyniku uzyskania przez Galicję autonomii, tym samym stworzone zostały warunki umożliwiające rozwój nauki, kultury, sztuki.

W latach 1881 – 1890 powstały cztery towarzystwa: Towarzystwo Numizmatyczne (1888), Krakowskie Towarzystwo Ginekologiczne (1889), Towarzystwo Chirurgów Polskich (1889), Oddział Krakowski Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika (1890). W kolejnym dziesięcioleciu, tzn. 1891 – 1900, założono również cztery towarzystwa naukowe: Towarzystwo Ogrodnicze (1893), Oddział Krakowski Towarzystwa Filologicznego (1894), Oddział Krakowski Towarzystwa Ludoznawczego (1898) i w tym samym roku Towarzystwo Miłośników Historii Zabytków Krakowa. W latach 1900 – 1917 przybyło dziesięć towarzystw. Ten gwałtowny wzrost nastąpił po rewolucji 1905 r., kiedy to został uchylony obowiązujący wówczas zakaz powoływania polskich stowarzyszeń. Nowo powstałymi towarzystwami były: Krakowskie Towarzystwo Dermatologiczne (1901), Towarzystwo Pielęgnowania Nauk Społecznych (1902), Towarzystwo Popierania Polskiej Nauki Rolnictwa (1902), Polskie Towarzystwo

Balneologiczne (1905), Towarzystwo Stomatologów Polskich (1907), Towarzystwo Filozoficzne w Krakowie (1909), Towarzystwo Polskiej Szkoły Nauk Politycznych w Krakowie (1909), Towarzystwo Muzeum Etnograficznego (1910), Towarzystwo Słowiańskie (1912), Oddział Krakowski Towarzystwa Historycznego (1913), Towarzystwo Neurologiczno–Psychiatryczne (1914).

Najliczniejszą grupę stanowiły towarzystwa reprezentujące nauki społeczne – 10. W dalszej kolejności znalazły się nauki medyczne – 7, nauki rolnicze i leśne – 3, nauki biologiczne oraz nauki matematyczne, fizyczno–chemiczne, geograficzno–geologiczne i towarzystwa ogólnonaukowe po jednym przedstawicielu. Nadmienić jednak należy, iż z grupy nauk matematycznych, fizyczno–chemicznych i geograficzno–geologicznych reprezentowane były jedynie te ostatnie.

W latach 1816 – 1917 działały 22 towarzystwa naukowe powołane do życia w Krakowie oraz 3 będące oddziałami towarzystw powstałych we Lwowie. Towarzystwa te, realizując swoje zadania statutowe, stosowały różnorodne formy pracy. Do najważniejszych należały: inicjowanie i podejmowanie badań naukowych, organizowanie odczytów naukowych, popularnonaukowych, zjazdów, prowadzenie kursów specjalistycznych i o charakterze popularyzatorskim, działalność wydawnicza, zakładanie bibliotek i czytelni.

Potrzeba tworzenia bibliotek jako zaplecza naukowo–badawczego dla członków danego towarzystwa w większości przypadków przekraczała jego możliwości. W funkcjonowaniu owych bibliotek, księgozbiorów widziano jeden ze środków umożliwiających realizację głównych celów towarzystwa. Jednak ich prawidłowy rozwój oraz pełną realizację zadań hamowało wiele czynników, które omówiono w trakcie dalszych rozważań.

Na 24 towarzystwa powstałe w latach 1845 – 1917 dziesięć posiadało zbiory biblioteczne³. W przypadku pozostałych trzynastu nie można jednoznacznie stwierdzić, iż księgozbiorów nie utrzymywały, bowiem nie dysponujemy w tym względzie żadnymi danymi. Do tych towarzystw należą: Towarzystwo Prawnicze i Ekonomiczne, Towarzystwo Chirurgów Polskich, Oddział Krakowski Towarzystwa Filologicznego, Krakowskie Towarzystwo Dermatologiczne, Towarzystwo dla Pielęgnowania Nauk Społecznych, Towarzystwo dla Popierania Polskiej Nauki Rolnictwa, Polskie Towarzystwo Balneologiczne, Towarzystwo Stomatologów Polskich, Towarzystwo Filozoficzne, Towarzystwo Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, Oddział Krakowski

Towarzystwa Historycznego, Towarzystwo Neurologiczno–Psychiatryczne, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa.

W przypadku pozostałych towarzystw można wydzielić trzy podgrupy:

- a) posiadające bibliotekę lub księgozbiór o znacznym zasobie;
- b) posiadające niewielki księgozbiór;
- c) zasilające biblioteki innych instytucji.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie biblioteki i księgozbioru oraz różnice między nimi. Biorąc pod uwagę obecne znaczenie, pod pojęciem biblioteki rozumie się instytucję, która gromadzi, opracowuje, udostępnia książki i inne dokumenty oraz udziela informacji. Według innej definicji określa się bibliotekę jako instytucję, która posiada planowo gromadzony i opracowany księgozbiór, lokal bądź pomieszczenia na zbiory, pracowników o odpowiednich kwalifikacjach oraz czytelników, czyli użytkowników zbiorów, a ponadto dysponuje odpowiednim budżetem⁴.

Księgozbiór natomiast to zespół druków i rękopisów nagromadzony dla celów czytelniczych, ma znaczenie węższe niż biblioteka, choć czasem potocznie pojęcie to używane bywa zamiennie z terminem biblioteka. Księgozbiór zawsze stanowi centralny składnik warunkujący istnienie biblioteki⁵. Nie można jednak tych znaczeń w pełni odnosić do bibliotek omawianego okresu. W niniejszej pracy przyjęto, że biblioteki istniały przy tych towarzystwach, gdzie wyodrębniono je jako pewną część organizacyjną, która posiadała księgozbiór, pomieszczenie lub jego część (niekiedy tylko szafę), pracownika (osobę zajmującą się na stałe lub dorywczo biblioteką), prowadziła działalność usługową (wypożyczanie, czytelnię) oraz partycypowała w jakiś sposób w finansach towarzystwa (np. utrzymywała pewne sumy na zakup książek, opłacenie pracownika). Oczywiście nie w każdym przypadku można było uwzględnić wszystkie wyżej wymienione elementy z powodu braku potwierdzenia w materiałach źródłowych. Za księgozbiór uznano zbiory powiększane drogą nieplanowej polityki gromadzenia, nie posiadające własnego pomieszczenia ani pracownika, a udostępniane i wykorzystane w małym zakresie lub w ogóle. Omawiane biblioteki i księgozbiory miały charakter naukowy, a więc gromadziły zbiory pod kątem potrzeb tej dziedziny nauki, którą dane towarzystwo reprezentowało.

Dla bardziej przejrzystego zobrazowania powyższego podziału zestawiono stan liczbowy księgozbiorów omawianych towarzystw w poszczególnych latach. Jako wyjściowy przyjęto rok 1910, w nim bowiem powstało ostatnie z towarzystw utworzonych

do 1917 r., a posiadające własne zbiory biblioteczne – Towarzystwo Muzeum Etnograficznego. Stan ilościowy zbiorów krakowskich towarzystw naukowych w latach 1910 – 1917 przedstawia tabela 2.

Przeprowadzenie analizy uniemożliwia brak pełnych danych za wymieniony okres. Rozbieżności w podawaniu wielkości liczbowych odnoszących się do księgozbiorów: ilości dzieł, tytułów, tomów, numerów inwentarzowych, zarówno w przypadku wydawnictw zwartych, jak i czasopism, stanowiły dodatkowe utrudnienie. Często wielkość zbioru określano podając wspólnie ilość tomów dzieł z tomami czasopism i broszur.

Z danych zawartych w tabeli wynika, że najzasobniejsze księgozbiory posiadały Towarzystwo Lekarskie Krakowskie, Towarzystwo Tatrzańskie, Krakowskie Towarzystwo Techniczne oraz Towarzystwo Muzeum Etnograficznego. Do grupy tej należą również Cesarsko–Królewskie Towarzystwo Rolnicze Krakowskie, mimo iż nie dysponujemy danymi za ujęty w zestawieniu okres, a jedynie za lata poprzednie, tj. 1851 – 1860. Z początkiem roku 1851 biblioteka Towarzystwa liczyła 100 dzieł agronomicznych, zbiorów broszur oraz czasopism rolniczych, „z których członkowie Komitetu nie tylko robią wyciągi i ogłaszają rolnikom, ale nadto pożyteczne są członkom Towarzystwa celem zaznajomienia z postępem rolnictwa”⁶. Pod koniec zaś tegoż roku księgozbiór składał się ze 134 tomów, bowiem przybyły 34 tomy, z których 21 otrzymano jako dary, a 13 zakupiono. W marcu 1852 r. stan liczbowy zbiorów wynosił 437 tomów wydawnictw zwartych i 6 tytułów czasopism – trzy polskie: „Ziemiańin”, „Rocznik Gospodarski Warszawski”, „Pamiętnik Gospodarczy Lwowski” oraz trzy niemieckie⁷. W latach 1853/54 zbiory powiększyły się o 143 dzieła w 246 tomach pozyskanych drogą darów (68 dzieł w 158 tomach) i zakupu (75 dzieł w 88 tomach). Były to książki w języku polskim, angielskim, francuskim i niemieckim. Towarzystwo prenumerowało 17 czasopism, w ciągu roku z biblioteki skorzystało 41 czytelników, wypożyczając 207 tomów⁸. W r. 1857 zbiory biblioteczne Towarzystwa wzrosły o 147 dzieł w 143 tomach i 17 zeszytach (dary – 127 dzieł, zakup – 20 dzieł), tak więc biblioteka składała się z 818 dzieł w 1271 tomach oraz 19 tytułów czasopism, w tym w języku polskim – 1, francuskim – 3, niemieckim – 15. Skorzystało z niej 26 osób, wypożyczając 89 dzieł⁹.

Księgozbiór ten w 1859 r. został uporządkowany, ułożony alfabetycznie według nazwisk autorów i liczył 1019 dzieł w 1597 tomach oraz 16 tytułów czasopism: 3 w

Stan ilościowy zbiorów krakowskich towarzystw naukowych w latach 1910 – 1917

Nazwa towarzystwa	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917
Cesarsko-Królewskie Towarzystwo Rolnicze Krak. (1845)	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Towarzystwo Lekarskie Krakowskie (1866)	8 401 ks. 471	8 797 ks. 539 cz.	10 248 ks. 566 cz.	10 887 ks. 618 cz.	b.d.	10 900 ks. 636 cz.	b.d.	11 545 ks. 650 cz.
Towarzystwo Tatrzańskie (1873)	500 t.	243 ks.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Krakowskie Towarzystwo Techniczne (1877)	1 051 ks.	1 111 ks.	1 198 ks.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Towarzystwo Numizmatyczno-Archeologiczne (1888)	-	34 t.cz.	38 t.cz.	-	-	-	-	-
Towarzystwo Ginekologiczne Krak. (1889)	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Oddział Krakowski Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika (1890)	-	-	-	1 t.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Towarzystwo Ogrodnicze (1893)	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Oddział Krakowski Towarzystwa Ludoznawczego (1898)	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa (1898)	-	-	-	-	-	-	-	-
Towarzystwo Muzeum Etnograficznego (1910)	-	b.d.	-	-	-	-	649 dzieł w 906 t.	700 dzieł w 957 t.

b.d. – brak danych; ks. – tomów dzieł i broszur; cz. – tomów czasopism; t.cz. – tytułów czasopism

języku francuskim i 13 w języku niemieckim. W następnym roku, tzn. 1860, stan księgozbioru wynosił 1111 dzieł w 1745 tomach i 5 zeszytach. Były to książki i broszury w języku polskim (474), niemieckim (584), francuskim (35), czeskim (7), chorwackim (4), angielskim (3), włoskim (2), łacińskim (2). Prenumerowano 14 czasopism – w języku niemieckim (11) i francuskim (3). Wypożyczono 67 dzieł 22 czytelnikom¹⁰.

Analiza formalna i tematyczna omawianego księgozbioru wykazała, iż obejmował on: zestawienia statystyczne, kalendarze rolnicze, gospodarskie – polskie, czeskie, niemieckie, poradniki z zakresu pomiarów gruntu, uprawy zbóż i roślin, osuszania pól, higieny i profilaktyki w hodowli zwierząt domowych, uprawy ogrodów warzywnych, stosowania nowych narzędzi rolniczych, a także zielniki, atlasy roślin lekarskich i przemysłowych, informatory o hodowli jedwabników, prowadzeniu gospodarstwa wiejskiego oraz z zakresu gorzelnictwa.

Biblioteka Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego to druga w kolejności chronologicznej powstania, a pierwsza jeśli chodzi o wielkość posiadanego zbioru. Załączek jej stanowiło kilka tomów książek i czasopism otrzymanych od członków Towarzystwa jako dary oraz 18 zaprenumerowanych tytułów czasopism. W kolejnych latach nastąpił bardzo niewielki wzrost księgozbioru, powiększane jedynie drogą wymiany i darów, bowiem na zakup nie było funduszy. W 1868 r. biblioteka liczyła 28 tomów książek i 37 broszur, a w 1869 r. 36 tytułów w 46 tomach, 49 broszur oraz otrzymywała 12 tytułów czasopism. Kolejny dar 200 książek przeznaczył na rzecz biblioteki w 1872 r. Ignacy Woźniakowski, liczyła ona wówczas 229 dzieł w 372 tomach.

Dane za następne lata, aż do roku 1908, są niepełne, niekompletne, a niekiedy nawet sprzeczne ze sobą. Znajduje to potwierdzenie w sprawozdaniu za rok 1876, w którym stwierdzono, że z księgozbioru nikt nie korzystał, był on nie uporządkowany i nie opracowany, brak było katalogu, nie posiadał również własnego pomieszczenia. Początkowo mieścił się w sali wykładowej Zakładu Anatomii Patologicznej przy ul. Grzegórzeckiej 18. 20 października 1874 r. powołana została komisja w składzie: Władysław Bylicki, Stanisław Domański, Stanisław Janikowski, Edward Korczyński, której zadaniem było wydanie decyzji o przeznaczeniu księgozbioru i sposobie jego użytkowania. Postanowiono również dzieła zdezaktualizowane wymienić na duplikaty podobnej treści z Biblioteką Jagiellońską¹¹. Na tym jednak komisja zakończyła swoją działalność. W 1907 r. utworzona została z kolei komisja biblioteczna, która miała

czuć nad prawidłowym funkcjonowaniem biblioteki. Wprowadzono wówczas codzienne dyżury, kwestionariusze i rewersy, oprawione zostały kompletne roczniki czasopism, uzupełniono niekompletne oraz dokonano melioracji katalogu i opracowano nowy regulamin biblioteczny¹².

Trudno stwierdzić kiedy rozpoczęto prace inwentaryzacyjno–porządkowe księgozbioru. Ukończono je zaś w 1908 r. przepisaniem inwentarza i dopiero wówczas można mówić o jakimkolwiek ruchu czytelnictwem. Kolejne lata – to już znaczny rozrost zbiorów. W 1909 r. ogólna liczba dzieł skatalogowanych i uporządkowanych wynosiła 7577 książek i 303 tomy czasopism. W tym roku również, celem zaznajomienia członków Towarzystwa z najnowszymi wpływami, udostępniono czytelnikom pisemny wykaz nabytków, który znajdował się do wglądu w czytelni¹³.

O wielkości posiadanego księgozbioru w latach następnych, tzn. 1910 – 1917, informuje tabela 2. Przykładowo można podać, że w 1910 r. zbiory liczyły 8401 dzieł i 471 tomów czasopism, a w 1917 – 11 545 dzieł i 650 tomów czasopism. Była to największa biblioteka w omawianym okresie. Opracowany na nowo księgozbiór umożliwił korzystanie z jej zasobów. Rok 1909 jest rokiem wyjściowym do przeprowadzenia bardzo ogólnej analizy – zestawienia ilości czytelników do r. 1917. W 1909 r. 30 czytelników wypożyczyło 123 tomy, a w 1910 r. 56 czytelników 253 tomy. W następnym – 1911 – liczba użytkowników spadła do 35, skorzystano wówczas z 229 tomów. Do 60 wzrosła w 1913 r. liczba czytelników, którzy wypożyczyli 230 tomów. W ciągu dwóch lat 1914 – 1915 z biblioteki skorzystało 53 czytelników, wypożyczając 203 dzieła, natomiast w ciągu 1917 r. nastąpił spadek – było ich zaledwie 20, a wypożyczeń 80.

Bibliotekarzami byli kolejno: Leon Blumenstok (1867 – 1868), Bolesław Serkowski (1869), Aleksander Zarewicz (1870 – 1872), Stanisław Domański, Kazimierz Grabowski (1873), Józef Merunowicz, Władysław Bylicki (1874), Maksymilian Blassberg (1909 – 1917).

Kolejnymi reprezentantami grupy bibliotek najzasobniejszych, podanych w kolejności chronologicznej, były biblioteki Towarzystwa Tatrzańskiego i Krakowskiego Towarzystwa Technicznego.

Towarzystwo Tatrzańskie posiadało dwie biblioteki o różnym profilu gromadzonych zbiorów. Jedna z nich – złożona głównie z dzieł treści beletrystycznej – znajdowała się wraz z czytelnią w tzw. Dworcu Tatrzańskim w Zakopanem i prze-

znaczona była dla osób tam wypoczywających. Załącznikiem biblioteki był dar 20 dzieł w 32 tomach ofiarowanych przez Władysława Ludwika Anczyca. W następnych latach księgozbiór stale się powiększał, głównie drogą darów i zakupów. Wśród ofiarodawców byli m.in. Jan Konstanty Żupański – księgarz z Poznania (1880 – 23 tomy), księgarze lwowscy: Władysław Gubrynowicz i Władysław Schmidt (1881 – 61 tomów), Józef Stummer (1880), Władysław Dłużniewski (1887/88 – 31 tomów)¹⁴.

Na księgozbiór ten, prócz dzieł treści beletrystycznej, składały się mapy oraz czasopisma fachowe i dzienniki. Biblioteka w 1882 r. liczyła 144 dzieła w 176 tomach, a z końcem 1883 r. 197 dzieł w 249 tomach i 22 broszury. Dziesięć lat później, tzn. w 1893 r., zbiory wzrosły do 1880 tomów, zaś w l. 1895/96 do 2000 tomów. Na przełomie r. 1897/98 biblioteka składała się z 2333 tomów. 21 stycznia 1900 r. spłonął Dworzec Tatrzański, a w nim cała biblioteka. Tworzona na nowo liczyła 550 tomów¹⁵.

Drugi zbiór, zwany biblioteką krakowską, powstał głównie z darów zagranicznych klubów alpejskich. Mieścił się w Biurze Towarzystwa w Krakowie. Gromadzono tam dzieła naukowe z zakresu geografii Tatr i Karpat, taternictwa i alpinistyki, czasopisma polskie i obce otrzymywane głównie drogą wymiany i prenumeraty, a także pamiętniki, dzieła treści sportowo-turystycznej, przewodniki, mapy, zbiory widoków, planów, fotografii, panoram oraz wydania informacyjne i sprawozdania zagranicznych towarzystw alpejskich i przyrodniczych.

W 1883 r. biblioteka w Krakowie liczyła 83 dzieła w 207 tomach, 133 broszury, płaskorzeźbę Tatr, 206 widoków fotograficznych Tatr, Czarnohory i innych okolic górskich oraz 75 map, a w latach 1884/85 – 92 dzieła w 117 tomach i 138 broszur. Kolejne lata to stopniowy, lecz niewielki wzrost księgozbioru, który w 1887/88 r. osiągnął liczbę 100 dzieł w 261 tomach i 144 broszur, a pod koniec 1893 r. – 290 tomów, 390 broszur, 1 płaskorzeźbę Tatr i 149 map.

Dane zawarte w sprawozdaniach podają, że w 1903 r. zbiory wynosiły 300 tomów, czyli w ciągu 10 lat wzrosły zaledwie o 10 tomów¹⁶. Nie uporządkowany i przechowywany w zbyt ciasnym pomieszczeniu księgozbiór nie mógł być udostępniany czytelnikom. W 1909 r. Towarzystwo wynajęło nowy lokal przy ul. Kolejowej 4, w którym – oprócz Biura i Archiwum – także biblioteka znalazła odpowiednie warunki do spełniania swych podstawowych zadań. Zakup nowych szaf przystosowanych do przechowywania zbiorów specjalnych (map, rycin, fotografii), ponowne opracowanie księgozbioru i sporządzenie katalogu umożliwiło jej otwarcie i udo-

stępnianie posiadanego zasobu. Opracowany regulamin dla korzystających przewidywał wypożyczenie za kaucją, określał liczbę wypożyczonych tomów i termin zwrotów oraz konsekwencje w przypadku zagubienia książki¹⁷. Od roku 1909 biblioteka krakowska Towarzystwa Tatrzańskiego przestała być zbiorem martwym, stała się użytkową, spełniając tym samym swe podstawowe zadania.

Biblioteka Krakowskiego Towarzystwa Technicznego, podobnie jak poprzednie, powstała dzięki licznym darom przekazywanym przez członków lub ich rodziny. Wśród ofiarodawców byli m.in. Antoni Małachowski – 50 tomów (1883), rodzina Aleksandra Gebauera – 40 tomów (1888), rodzina Jana Konwiakowskiego (1885), Maurycy Loebenstein i Edward Mycielski (1909), Tadeusz Jaszczurowski i Tadeusz Niedzielski (1911), Leon Kaszyński, Karol Stadmüller (1912), Roman Ingarden, Jan Rakowicz i Jan Weber (1913). Księgozbiór zasilany darami, wymianą, a niekiedy zakupem składał się w 1886 r. z 321 tomów, w 1888 – z 487, a w 1894 – z 601 tomów, 114 broszur i 10 kart. W roku 1903 wzrósł już do 854 tomów, a w 1910 do 987. O wielkości zbiorów w latach następnych informuje tabela 2.

Towarzystwo, dzięki posiadaniu własnego organu prasowego, miało możliwość gromadzenia znacznej liczby tytułów czasopism poprzez wymianę z innymi towarzystwami lub instytucjami. Przykładowo w 1891 r. czasopismo Krakowskiego Towarzystwa Technicznego wymieniano z 21 redakcjami¹⁸. Czasopisma wpływały również z prenumeraty, rzadziej jako dary, czasami w postaci pojedynczych egzemplarzy. Liczba posiadanych tytułów prasowych w poszczególnych latach była różna: w 1885 r. można było skorzystać z 15 tytułów – 13 czasopism technicznych i 2 dzienników, w 1912 r. Towarzystwo dysponowało 19 tytułami (7 – w języku polskim, 12 – w językach obcych).

Do roku 1909 zbiory przechowywane były na strychu Domu Towarzystwa. Po ich uporządkowaniu, czyli wyselekcjonowaniu dzieł zdezaktualizowanych, nie związanych z profilem Towarzystwa lub o małej wartości naukowej, opracowano pozostały księgozbiór i sporządzono nowy inwentarz. Dokonano też klasyfikacji, wyodrębniając następujące działy: A – Dział nauk ścisłych; B – Dział inżynierii ogólnej, B₁ – Kolejnictwo, B₂ – Mosty, B₃ – Inżynieria wodna; C – Dział budownictwa lądowego, C₁ – Architektura; D – Dział treści ogólnej; I – Dział mechaniki; J – Dział chemii i technologii; K – Dział rolnictwa; L – Czasopisma. Gromadzone dzieła drukowane były głównie w językach: polskim, czeskim i niemieckim¹⁹.

Bibliotekarzami byli kolejno: Tadeusz Stryjeński (1879, 1880), Karol Stadmüller (1883 – 1890), Aleksander Adelman, Władysław Pelczarski (1909), Feliks Bitschan, Józef Skałka (1911 – 1916), Aleksander Adelman (1917)²⁰.

Ostatnia z omawianej grupy to biblioteka Towarzystwa Muzeum Etnograficznego założona w 1915 r. Podstawę gromadzonego zbioru stanowiło 700 tomów książek i broszur treści etnograficznej, ofiarowanych przez Seweryna Udzielę. W tym przypadku przeprowadzenie analizy wzrostu księgozbioru, profilu gromadzonych zbiorów, stanu czytelnictwa jest niemożliwe ze względu na bardzo ograniczoną ilość danych. Wiadomo jedynie, że zbiór ten w 1910 r. liczył 906 tomów, a w 1917 – 700 dzieł w 957 tomach. W skład księgozbioru wchodziły również rękopisy oraz materiały ikonograficzne: rysunki, fotografie, klisze i pocztówki, nabywane głównie drogą darów. W dziale rękopisów na uwagę zasługują: bogaty zbiór pieśni ludowych, baśni, legend, zagadek, opowiadań zebrany przez Seweryna Udzielę i innych etnografów z terenów ówczesnej Galicji oraz 39 teczek zawierających zestaw pieśni, przysłów, legend, baśni ludu śląskiego zgromadzony przez Józefa Lompę, a także modlitewniki, zbiory poezji, pamiętniki i inne²¹. Bibliotekarzem był Seweryn Udziela.

Do tej grupy należałoby zapewne zaliczyć bibliotekę Towarzystwa Ogrodniczego, która w latach 1918 – 1939 była największą o tym profilu w Polsce. Z informacji zawartych w sprawozdaniu z omawianego okresu wiadomo jedynie, iż w 1896 r. księgozbiór wzbogacony został darem Karola Baltela, a w 1898 r. do biblioteki przybyły 42 dzieła w 50 tomach oraz 14 roczników czasopism.

Księgozbiory zaliczone do grupy drugiej, tzn. posiadające niewielki, zaledwie kilkunastotomowy zasób, były własnością Oddziału Krakowskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika, Towarzystwa Ginekologicznego Krakowskiego oraz Oddziału Krakowskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Towarzystwa te zamieszczono w tabeli w kolejności chronologicznej powstania, niezależnie od wielkości posiadanego zbioru.

Oddział Krakowski Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika praktycznie księgozbioru nie posiadał. Wieloletnie starania o jego utworzenie zostały uwieńczone połowicznym sukcesem, darowany Towarzystwu w 1913 r. – najprawdopodobniej przez AU – tom jubileuszowy „Prac matematyczno-fizycznych” miał stanowić początek tworzonego zbioru²². W sprawozdaniach Oddziału do 1918 r. nie ma żadnej wzmianki, czy taka biblioteka powstała, czy też jej realizacja pozostała w sferze planów.

Również i księgozbiór Towarzystwa Ginekologicznego Krakowskiego powstał z darów przekazywanych przez członków lub ich rodziny. Były to głównie odbitki własnych prac, nadsyłane na wniosek Antoniego Marsa, uchwalony na posiedzeniu 16 listopada 1892 r.²³ Do znacznego powiększenia zasobu przyczynił się zbiór książek i czasopism po zmarłym Maurycym Madurowiczu. Biblioteką zajmował się m.in. Franciszek Koźmiński, który ją uporządkował. Opracowano również regulamin dla korzystających z księgozbioru, zawierający zasady wypożyczeń oraz sankcje stosowane w przypadku ich niedotrzymania²⁴.

Podarowane przez Zarząd Główny w 1898 r. pierwsze cztery roczniki czasopisma „Lud” stanowiły namiastkę mającego powstać księgozbioru Oddziału Krakowskiego Towarzystwa Ludoznawczego²⁵. Celem powiększenia istniejącej biblioteki Zarząd Oddziału wystąpił w 1901 r. z podaniem do Akademii Umiejętności o bezpłatne przekazywanie dzieł z zakresu folklorystyki²⁶. Czynione były też starania o skompletowanie wszystkich roczników „Wisły”, gdyż brak ich było również w innych bibliotekach krakowskich. By jednak umożliwić członkom pełne korzystanie ze zbiorów będących w posiadaniu Biblioteki Głównej Towarzystwa, zamawiano książki lub czasopisma specjalnym rewersem i sprowadzano na adres Oddziału lub zamawiającego²⁷. Koszt przesyłki w jedną stronę opłacał Zarząd Główny, w drugą zaś członkowie Oddziału.

Ostatnią, trzecią grupę stanowią zbiory będące własnością dwóch towarzystw, przekazywane w całości lub jako pojedyncze egzemplarze innym instytucjom. Biblioteka Towarzystwa Numizmatycznego, podobnie jak inne, zwiększyła swoje zasoby korzystając z dwóch źródeł wpływu, tzn. darów i wymiany. W 1889 r. dysponowała 44 dziełami, 74 broszurami i 70 autografami, których klasyfikacją i rejestracją zajął się Antoni Ryszard. Założył on również kartkowy katalog zbiorów bibliotecznych. W rok później, tzn. w 1890 r., w formie darów otrzymano 80 książek, a za „Wiadomości Numizmatyczno–Archeologiczne” 6 redakcji nadesłało swoje czasopisma. Pod koniec 1891 r. księgozbiór liczył 242 tomy książek i broszur oraz 22 ogłoszenia. Po śmierci Antoniego Ryszarda w 1884 r. obowiązki bibliotekarza przejął Władysław Harajewicz, a następnie od 1896 r. Marian Matula. Księgozbiór w 1895 r. obejmował 110 dzieł w 185 tomach, 103 broszury oraz 55 dokumentów autografowanych i 61 drukowych. W 1897 r. Marian Matula zrzekł się piastowanej godności, w związku z czym książki i zbiory numizmatyczno–sfragistyczne u niego przechowywane oddane zostały do

Archiwum Akt Dawnych miasta Krakowa, dzięki uprzejmości dyrektora Stanisława Krzyżanowskiego. Część zbiorów bibliotecznych pozostawiono u Władysława Bartyńskiego²⁸. Decyzją Wydziału z 1904 r. postanowiono, iż siedzibą Towarzystwa, jego redakcji i administracji jest Muzeum Narodowe, do którego zbiorów, jako depozyt, włączono kolekcję Towarzystwa Numizmatycznego: monet, medali, książek i rycin. W 1908 r. zbiory te postanowiono ofiarować Muzeum, w zamian za zapewnienie Towarzystwu stałego lokalu na spotkania oraz pomieszczenia na redakcję i wydawnictwo. Członkom Towarzystwa przysługiwało jednak prawo korzystania z nich i wszelkie związane z tym udogodnienia. Ponadto Zarząd żądał, by dar ten w inwentarzu był wyraźnie zaznaczony²⁹. Pozostawiono sobie jedynie możliwość gromadzenia czasopism poprzez prenumeratę i wymianę. W 1909 r. Towarzystwo posiadało 16 tytułów czasopism: w języku niemieckim (7), polskim (4), francuskim (2), czeskim (1), węgierskim (1), włoskim (1), w 1910 r. już 34 tytuły, a w 1911 – 38 tytułów w języku polskim (15), niemieckim (11), francuskim (4), włoskim (2), czeskim (2), chorwackim (1), rosyjskim (1), węgierskim (1), fińskim (1).

Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa nie dysponowało własnym księgozbiorem. Dzieła ofiarowane Towarzystwu przekazywano Bibliotece Archiwum Akt Dawnych m. Krakowa, tworząc w niej bibliotekę specjalistyczną, zawierającą oprócz dzieł pomocniczych – cracoviana. Przykładem niech będzie okres 1907 – 1912, kiedy to Wydział Towarzystwa przekazał Bibliotece około 227 dzieł w 331 tomach oraz 54 fotografie. Biblioteka ta stanowiła cenny warsztat badawczy, głównie dla historyków

Podstawę istnienia i prawidłowego funkcjonowania każdej biblioteki stanowiła racjonalna polityka gromadzenia zbiorów. Ważna również była, aktualna w okresie zaborów, potrzeba gromadzenia polskich pamiątek celem udokumentowania własnej odrębności narodowej. Zasady te jednak nie zawsze były możliwe do zastosowania w działalności omawianych towarzystw. Złożyło się na to kilka przyczyn. W głównej mierze decydowały o tym względy finansowe i lokalowe. Dla przedstawionych bibliotek zasadnicze źródło wpływu stanowiła wymiana wydawnictw, która uwarunkowana była posiadaniem własnego organu prasowego lub prowadzeniem działalności wydawniczej w zakresie publikowania prac swoich członków. Sytuacja lokalowa bibliotek była odzwierciedleniem ogólnej sytuacji towarzystw w tym względzie. Praktycznie żadne towarzystwo nie posiadało lokalu odpowiednio przygotowanego do pełnienia statu-

towych zadań, co z kolei hamowało ich rozwój naukowy, aktywność i możliwość powiększania zbiorów.

Fragmentaryczność i niejednorodność prezentowanych informacji wynikała z braku materiału źródłowego, co z kolei nie pozwoliło na przedstawienie całokształtu pracy bibliotecznej, dokładnej analizy księgozbioru i stopnia jego wykorzystania.

PRZYPISY

¹ W. Rolbiecki, Przeszłość a przyszłość towarzystw naukowych, „Kwart. Hist. Nauki i Techn.” 1973, R. 18, nr 2, s. 264.

² K. Mecherzyński, O pobycie Konrada Celtesa i jego wpływie na rozbudzenie humanizmu. Spraw. AU Krak. 1876, s. 26; o Celtesie pisali również: W. Smoleński, Towarzystwa naukowe i literackie w Polsce wieku XVIII, „Ateneum” 1887, t. 3, s. 110; E. Piasecki, Celtis, w: Polski Słownik Biograficzny, t. 3, s. 226 – 227.

³ W dalszych rozważaniach pominięte zostało Towarzystwo Naukowe Krakowskie (1815), przekształcone w 1872 roku w Akademię Umiejętności w Krakowie. Towarzystwo to, będące najbardziej reprezentatywnym z towarzystw działających w Krakowie i pełniące rolę centralnego ośrodka pracy naukowej, doczekało się kilku opracowań zarówno historycznych, jak i omawiających jego wkład w rozwój nauki polskiej. Np. R. Dutkova, Stosunki Towarzystwa Naukowego Krakowskiego z życiem naukowym w kraju, Stud. i Mater. z Dziej. Nauki Pol. S.A. z. 6, 1962; J. Hulewicz, Akademia Umiejętności w Krakowie 1873 – 1918, Wrocław 1958; Z. Jabłoński, Zarys dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1815 – 1872), Kraków 1967; S. Kurzeba, Polska Akademia Umiejętności 1872 – 1939, Kraków 1939.

⁴ Encyklopedia wiedzy o książce, Wrocław 1971, s. 180 – 182.

⁵ Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego, Wrocław 1976, s. 183 – 184.

⁶ Sprawozdanie z działalności Komitetu Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego Krakowskiego w ciągu roku 1850/51 dopełnionych, „Rocz. C.K. Tow. Gosp.-Rol. Krak.” 1851/52, R. 1, nr 1, s. 11.

⁷ Zdanie sprawy z czynności C.K. Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego od dnia 15 lipca 1851 do 29 marca 1852, „Rocz. C.K. Tow. Gosp.-Rol. Krak.” 1853, R. 3, nr 4, s. 24.

⁸ Sprawozdanie z czynności Komitetu i funduszów C.K. Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego Krakowskiego od 1 marca 1853 roku do 1 października 1854 roku złożone na posiedzeniu ogólnego zebrania członków tego Towarzystwa w dniu 9 października 1854 roku. „Tyg. Rol.-Przem.” 1854, R. 1, nr 42/43, s. 372.

⁹ Sprawozdanie z czynności i funduszków Krakowskiego Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego złożone na posiedzeniu ogólnego zebrania członków tegoż Towarzystwa, „Tyg. Rol.-Przem.” 1858, R. 5, nr 9, s. 71.

¹⁰ Sprawozdanie z czynności Komitetu i funduszków C.K. Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego Krakowskiego za czas od 1 stycznia 1860 roku do ostatniego grudnia 1860 roku, „Tyg. Rol.-Przem.” 1861, R. 8, nr 46, s. 44.

¹¹ Sprawozdanie ogólne z czynności Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego w 1874 roku odczytane na posiedzeniu dorocznym Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego dnia 5 stycznia 1875 roku, „Prz. Lek.” 1875, t. 14, nr 14, s. 135.

¹² Posiedzenie administracyjne (TLK) w dniu 8 stycznia 1907 roku, „Prz. Lek.” 1907, t. 46, nr 5, s. 58.

¹³ Towarzystwo Lekarskie Krakowskie. Posiedzenie z dnia 12 stycznia 1910 roku, „Prz. Lek.” 1910, t. 49, nr 5, s. 71.

¹⁴ Sprawozdanie z czynności Wydziału Towarzystwa Tatrzańskiego za czas od dnia 26 maja 1879 roku do 9 maja 1880 roku odczytane na VII Zwyczajnym Walnym Zgromadzeniu odbytym w Krakowie w Muzeum Techniczno-Przemysłowym dnia 9 maja 1880 roku, „Pam. Tow. Tatr.” 1880, R. 5, s. 13.

¹⁵ L. Świerż, Sprawozdanie z czynności Wydziału Towarzystwa Tatrzańskiego za czas od 22 lutego 1897 roku do 27 lutego 1898 roku, „Pam. Tow. Tatr.” 1898, R. 19, s. 6.

¹⁶ L. Świerż, Trzecie dziesięciolecie Towarzystwa Tatrzańskiego. Zarys działalności tegoż Towarzystwa za lata 1894 – 1903, „Pam. Tow. Tatr.” 1904, R. 25, s. 201.

¹⁷ Stan Biblioteki Towarzystwa Tatrzańskiego w roku 1909, „Pam. Tow. Tatr.” 1910, R. 31, s. 77.

¹⁸ Sprawozdanie Redakcji Czasopisma o części literackiej wydawnictwa w 1891 r., „Czas. Tow. Tech. Krak.” 1892, R. 6, nr 1, s. 4.

¹⁹ Sprawozdanie z czynności Towarzystwa i Wydziału Krakowskiego Towarzystwa Technicznego za rok 1909, Kraków 1909, s. 8.

²⁰ Nie są to kompletne dane ze względu na brak źródeł.

²¹ B. Łopuszański, Zbiory archiwalne Muzeum Etnograficznego w Krakowie, „Rocz. Muz. Etnogr. Krak.” 1968, R. 3, s. 302.

²² Protokół z Walnego Zgromadzenia Oddziału Krakowskiego, „Kosmos” 1914, R. 34, s. 293.

²³ Posiedzenie w dniu 16 listopada 1892 roku, „Rocz. Tow. Ginek. Krak.” 1893, R. 3, s. 75.

²⁴ Posiedzenie w dniu 26 lutego 1895 roku, „Rocz. Tow. Ginek. Krak.” 1895, R. 6, s. 6.

²⁵ Dziennik podawczy i oddawczy Krakowskiego Oddziału Towarzystwa Ludoznawczego. Rok 1898, nr 4. Muzeum Etnograficzne. Akta PTL, sygn. ME Dz. I b – 376.

²⁶ Protokół z drugiego posiedzenia Zarządu Oddziału odbytego dnia 15 marca 1901 roku. Muzeum Etnograficzne. Akta PTL, sygn. ME Dz. I b – 376.

²⁷ Pismo prezesa Zarządu Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie z 10 stycznia 1899 roku do Szanownego Prezydium Oddziału Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie. Muzeum Etnograficzne. Akta PTL, sygn. ME. Dz. I b – 376.

²⁸ Sprawozdanie z czynności Wydziału Towarzystwa Numizmatycznego w Krakowie za lata 1888 – 1898, „Wiad. Numizm.-Archeol.” 1898, nr 2, s. 4.

²⁹ Protokół z posiedzenia Wydziału Towarzystwa Numizmatycznego odbytego w dniu 4 czerwca 1908 roku, „Wiad. Numizm.-Archeol.” 1908, nr 4, szp. 629 – 630.